

Соціально-побутовий розвиток українського села (1991-2005 рр.)

Розглядається соціально-побутові умови життя українського села після проголошення Незалежності України до 2005 р. Увага концентрується на розвитку соціальної інфраструктури та побутового обслуговування сільських регіонів

Ключові слова: село, інфраструктура, освіта, медицина, умови проживання, побут.

В історії України 1990 р. є перехідним рубежем – країна змінила статус «молодшого брата» на статус незалежної держави з новими структурами. Однією з найактуальніших у суспільному розвитку виявилась проблема посилення ролі українського села, що виконує не лише функцію продовольчого забезпечення держави, а й залишається носієм матеріальних, культурних надбань, чинником політичної стабільності.

Метою даної статті є висвітлення умов соціально-побутового розвитку українського села впродовж 1991-2005 рр. Ця проблематика попри певні напрацювання сучасних істориків (Ковпака Л. В. [5], Олійник Я.Б [7], Падалки С.С. [8]) залишається актуальною та потребує подальшої наукової розробки.

В умовах глибинної загальної соціально-економічної кризи лише великі села, де зберігалось аграрне виробництво, мали змогу підтримувати свою життєдіяльність. Наприкінці 1990-х на початку 2000-х років невпинно зростала чисельність малих сіл (до 100 жителів), де проживали переважно люди похилого віку. Посилились тенденції згорання будівництва та функціонування об'єктів соціальної інфраструктури.

На селі сформувалась неоднорідна структура соціальної сфери. Змінювали форми власності підприємства, установи та заклади. У муніципальну власність переходили школи, дитячі дошкільні заклади, лікарні, фельдшерсько-

акушерські пункти, підприємства торгівлі й побутового обслуговування, культури, фізкультури і спорту. Сільгоспідприємства ставали власниками того, що залишилося у них від колгоспів і радгоспів, найчастіше це дитячі садки, будинки культури. До кооперативної власності переходили підприємства споживчої кооперації – торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування. У приватній власності перебували магазини, лотки, лазні.

Можливості отримання соціальних послуг (соціалізації) слугують для задоволення потреб у дошкільному вихованні, освіті, медичних послугах, соціальному захисті і визначаються наявністю, функціонуванням і розвитком на селі закладів освіти, охорони здоров'я, економічними можливостями людей.

Забезпечення всебічного розвитку людини пов'язані із функціонуванням розвинутої соціальної сфери села і включають: задоволення культурно-дозвільних потреб пасивного характеру – наявність бібліотек, стаціонарних і пересувних кіноустановок, виїзних експозицій музеїв, виїзних спектаклів театрів тощо; культурно-дозвільних потреб активного характеру – закладів клубного типу, гуртків творчості, спортивних майданчиків та ін., а також можливості для відпочинку: вільний час, наявність природних та штучних зон відпочинку в сільській місцевості, їх доступність для людей. Однак саме ці можливості за даними обстеження сільських населених пунктів практично повністю деградували і розвинуті найменше.

Побутове обслуговування на селі зазнало відчутної руйнації і виявилось «нічийним». Держава відмовлялись фінансувати аграрні підприємства.

Про розвиток соціальної інфраструктури в селі на державному і інформаційному рівні говорили завжди багато і часто. Не виправдав надій і ухвалений Верховною Радою України Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [12] з подальшими змінами і доповненнями. Пріоритетності не було досягнуто. В першій половині 1990-х років за умов формальної зміни відносин власності підприємства побуту залишались безгосними. Створені на місці колгоспів і радгоспів підприємства попросту відмовлялись від нерентабельного

господарства. В 1997 р. Верховна Рада України, аби підтримати їх на плаву, внесла зміни до вищезазначеного закону, передбачивши відшкодування витрат господарств на будівництво (придбання) об'єктів соціальної інфраструктури за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів. Але через відсутність коштів у відповідних бюджетах і агропідприємств виправити ситуацію в реальному житті не вдалось.

Після ухвалення Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. [11], який передбачив створення умов для реформування КСП на засадах приватної власності і звільнив новостворені господарства від витрат на утримання соціальної сфери, практично було узаконено ситуацію, коли побут села залишався сам на сам з власними проблемами. Указ Президента від 9 березня 2000 р. «Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств» [10], у свою чергу передбачивши передачу об'єктів соц- інфраструктури в комунальну власність територіальних громад, не розв'язав проблеми фінансування утримання і ремонту, звільнення від оподаткування фінансових операцій тощо. Не дали бажаного ефекту і регіональні програми розвитку соціальної сфери села.

За даними Державного комітету статистики України (далі Держкомстат), всі регіони України були класифіковані, як приклад: Київська область увійшла в число «лідерів» покращеного розвитку сільської місцевості, Вінницька та Черкаська – «регіони основної групи», Кіровоградська – «аутсайдер». За основу було покладено індекс людського розвитку, що поєднує три виміри: прожити довге й здорове життя (вимір – довголіття); набути, розширювати й оновлювати знання (вимір – освіченість); мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя (вимір – матеріальний рівень життя) [17, 18].

Найнижчі темпи вивільнення працюючих характерні були для галузей соціальної сфери, головним чином через переорієнтацію певної частини населення на приватні види діяльності (торгівлю, громадське харчування). Водночас надзвичайно гостра ситуація складалась в малих і віддалених селах,

де процес руйнації соціальної інфраструктури відбувався катастрофічними темпами і набував незворотного характеру. За 1990-і роки чисельність зайнятих у цих сферах діяльності громадян скоротилася на 35,2%. А у Вінницькій та Кіровоградській областях відповідні тенденції розвивались ще більшими темпами, тому відповідні показники досягали 45-60% [8, 134].

Як засвідчило вибіркове обстеження умов життя домогосподарств, що було проведено Держкомстатом України в жовтні 2004 р., сільські домогосподарства значно гірше, ніж міські, забезпечені товарами тривалого користування. Для аналізу товари тривалого вжитку дослідники об'єднали у так звані «майнові набори», до яких входять: холодильник, кольоровий телевізор, пральна машина та пилосос. Так от, холодильники мають 83% сільських сімей, кольорові телевізори – 63%, пральні машини 63%, пилососи – 33%. Частка сільських родин, які мають такі сучасні товари тривалого користування, як мобільний телефон, мікрохвильові печі, кухонні комбайни, комп'ютери та фотоапарати, у 2,8-6,3 рази нижча, ніж серед міських домогосподарств [2, 13].

Незадовільним на селі є умови проживання, хоча слід зазначити, що останнім часом темпи зростання індивідуального житлового будівництва у сільській місцевості навіть дещо випереджали темпи зростання у міських поселеннях. Проте якщо в 1990 р. у сільській місцевості і було введено 3423 тис.кв.м житлових будинків (28,236), то в 2005 р. – лише 1728 (7,57). Середня забезпеченість житлом на селі вища ніж у містах, але за якісними характеристиками, комфортністю сільське житло істотно поступається міському.

В Україні водопровід мають 23% сіл від загальної кількості, каналізацію – 2,8%, постачання природним газом – 30,3%. Кількість газифікованих сіл щорічно збільшується, а от кількість сіл, що мають діючі водопроводи, зменшується. У 2000 р. їх нараховувалось 6651, а у 2004 р. – 6375 [17, 264]. 7,5 тис. сільських населених пунктів не мають доріг з твердим покриттям, більше чверті сіл не мають зупинок громадського транспорту.

У середньому лише на 5 сільських поселень, припадає один об'єкт служби побуту. У цілому ж рівень побутового забезпечення сільського населення у 15-16 разів нижчий від міського, зате вартість у 3-5 разів вища. 60% поселень не мають відділень зв'язку, 77% – їдалень, кафе, чайних тощо, 80% – спортивних споруд. З 1991-го по 2005 р. у селах Вінницької області з 3507 до 1433 одиниць зменшилася кількість магазинів.

За даними обстеження соціально-економічного стану сільських населених пунктів Кіровоградської області станом на 1.01.2001 р. 82,2% , 54,2% та 44,6% сільських населених пунктів не мали відповідно кіноустановок, бібліотек та клубів, будинків культури проти 52,6%, 46,1% та 35,3% станом на 1.01.1996 р. [14, 128]; половина будівель закладів культури клубного типу та третина будівель сільських бібліотек потребували капітального ремонту.

Закриття закладів соціальної сфери нерідко пояснюють істотним зменшенням контингентів споживачів відповідних послуг (наприклад, скороченням чисельності дітей шкільного віку) або раціоналізацією мережі (замість декількох спеціалізованих торговельних закладів, розташованих в одному селі, організують один універсальний). Проте в сільській місцевості не зменшується, а збільшується кількість сіл, де є достатні контингенти споживачів, а відповідні заклади відсутні. Так, у 1996 р. нараховувалось 1311 сіл з чисельністю дітей шкільного віку 50 і більше, у яких не було шкіл, а у 2005 р. – 1813; у 1996 р. – 115 сіл людністю 500 чол. і більше, у яких не було закладів культури і пересувного обслуговування, а у 2005 р. – 281; у 1996 р. – 268 сіл людністю 200 чол. і більше, у яких не було торговельних закладів, а у 2005 р. – 587 . В цілому ж більше половини сіл України не маюли шкіл, дві третини – дитячих дошкільних закладів освіти, третина – лікарняних закладів, четверта частина – торговельних закладів [4, 606].

Наприклад, згідно з даними Київського обласного управління освіти, лише за 1996-1997 рр. через відсутність дітей на Київщині було закрито 6 шкіл [6]. Навіть у розташованому поблизу столиці Києво-Святошинському районі, відносно сприятливому з демографічної точки зору, чисельність школярів

упродовж 1996-1999 рр. зменшилась на 200 чол. Якщо у 1990 р. у сільській місцевості Черкащини діяло більше 70 початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, то у 2005 р. – уже 38 [9, 11].

На Кіровоградщині, за 1991-2004рр.на чверть зросла кількість сільських поселень, які не мали ніяких лікарняних закладів, причому у 91% (374 од.) з них не здійснювалося і виїзне медичне обслуговування. Майже вдвічі зменшилася кількість лікарень, фельдшерсько-акушерських пунктів – на 8,3%, погіршується стан будівель, у яких вони функціонують [15, 129].

До того ж, за 2001-2004 рр. не було введено в експлуатацію жодного закладу охорони здоров'я [1, 3]. Не дивлячись на доволі значне скорочення медичного персоналу сільських адміністративних районів (лікарів на 14,4%, середнього медичного персоналу – на 5,7%), забезпеченість сільських жителів області медичними працівниками залишається відносно стабільною та низькою (33 лікаря на 10000 осіб населення проти середнього по країні рівня 40,5 та нормативу – 62), що пояснюється більш високими темпами скорочення чисельності сільського населення порівняно із скороченням медичних працівників на селі.

Одним з соціальних благ є доступ до мережі закладів відпочинку і дозвілля, а саме: клубних закладів, будинків культури, бібліотек, спортивних майданчиків – тих об'єктів соціальної інфраструктури, які дають змогу задовольнити інтелектуально-творчі та інтелектуально-споживчі потреби. Надані дані Головним управлінням статистики у Вінницькій області свідчать про скорочення мережі закладів культури на селі, яке особливо торкнулося демонстраторів фільмів, кількість яких зменшилася з 1066 у 1991 р. до 448 у 2005 р. Згортання їх мережі як фінансово неприбуткової справи для скорочення видатків районних бюджетів практично повністю знищило цей вид культурного відпочинку селян, тим більше, що всі кіноустановки, які залишилися на сьогоднішній день, зосереджені тільки у кожному третьому районі області.

У критичному стані знаходяться сільські бібліотеки, кількість та книжкові фонди яких поступово скорочуються, а низький рівень фінансування не

дозволяє оновлювати і поповнювати бібліотечні фонди, а отже задовольняти запити відвідувачів у виданнях різної тематики.

Отож, в період з 1991 по 2005 рр. у своїй більшості селяни жили без централізованого газо- і водопостачання, каналізації, елементарних побутових послуг, кваліфікованої медичної допомоги. Значна кількість будівель соціальної сфери вимагала капітального ремонту або знаходилась в аварійному стані. Усе це особливо контрастувало на фоні сільської місцевості економічно розвинутих країн, де немає суттєвої різниці в умовах проживання сільських і міських жителів.

Список використаних джерел

1. Будівництво житлових і нежитлових будівель, споруд та потужностей у Кіровоградській області за 2004 рік: Статистичний бюлетень . – Кіровоград: КОУС, 2005. – 22с.
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2004 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : Стат. зб. — К.: Держкомстат України, 2005. — 458 с.
3. Державна програма розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року [Електронний ресурс]. Указ Президента України від 15 липня 2002 року № 640 / 2002 – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U640_02.html
4. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.) – К.: Наук. думка, 2006. – Т.2 – 653 с.
5. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.) / Л. В. Ковпак – К.: НАН України, Інститут історії України, 2003. – 250с.
6. Кучма Л. Селянство – першооснова нашого народу: Виступ на Всеукраїнських зборах селян 9 лютого 1999 р./ Л.Кучма // Сільський час. – 1999. – 12 лютого.
7. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Соціальний розвиток села і територій сільського типу / Я.Б. Олійник., А.В. Степаненко – К.: ВГЛ «Обрії», 2003. –

128 с.

8. Падалка С.С. Сільське життєве середовище (1990-2000-і роки) / С.С. Падалка // Життєвий простір України: політичний та гуманітарний виміри (1991-2010 роки): Збірник наукових статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С.119-159
9. Поточний архів Управління культури і туризму Черкаської ОДА. Основні показники діяльності культурно-просвітніх установ області за 2001 р. 14 С.
10. Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс]. Указ Президента України від 9 березня 2000 р. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=398/2000>
11. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки [Електронний ресурс]. Указ Президента України від від 3 грудня 1999 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>
12. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві [Електронний ресурс]. Закон України від 17 жовтня 1990 року № 400-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>
13. Про соціально-економічне становище України : Бюлетень за січень 2006 року. – К.: Держкомстат України, 2006. – 104 с.
14. Роздрібна торгівля України у 2003 році. – К.: Держкомстат України, 2004. – 230 с.
15. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів Кіровоградської області станом на 1 січня 2001 року: Статистичний бюлетень.– Кіровоград: КОУС, 2001.
16. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2006.– 207 с.
17. Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Держкомстат України, 2004.– 632 с.

18. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Держкомстат України, 2005. – 592 с

Shaurenko A.V. Social and everyday life evolution of Ukrainian countryside (1991-2005)

Social and everyday life conditions of life of Ukrainian village are regarded up to 2005. The attention is concentrated on the development of social infrastructure and everyday life service of Rural districts.

Keywords: *village, infrastructure, education, medicine, accommodation, everyday life.*

Шауренко А.В. Социально-бытовое развитие украинского села (1991-2005 гг.)

Рассматриваются социально-бытовые условия жизни украинского села после провозглашения Независимости Украины до 2005 г. Внимание концентрируется на развитии социальной инфраструктуры и бытового обслуживания сельских регионов.

Ключевые слова: *село, инфраструктура, образование, медицина, условия жизни, быт.*